

УДК 371.4 + 37.03

© Бужин О. В., Іонова О. М., Лупаренко С. Є., 2021 р.

<https://orcid.org/0000-0003-2832-0471>

<http://orcid.org/0000-0002-9306-5553>

<http://orcid.org/0000-0002-3111-5340>

DOI: 10.34142/23128046.2021.51.05

**О. В. Бужин,
О. М. Іонова,
С. Є. Лупаренко**

ПИТАННЯ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ВАЛЬДОРФСЬКІЙ ШКОЛІ

У статті проаналізовано питання трудового навчання молодших школярів у вальдорфській школі. Актуальність проблеми зумовлена доцільністю використання вальдорфського освітнього досвіду в діяльності Нової української школи, що сприятиме формуванню технологічної компетентності школярів, розвитку творчої основи особистості.

Мета дослідження – розкрити особливості трудового навчання молодших школярів у вальдорфській школі. Методи дослідження: комплекс загальнонаукових методів (аналіз, синтез, порівняння, систематизація, класифікація, узагальнення).

Установлено, що специфікою трудового навчання молодших школярів у вальдорфській школі виступає цілісний підхід, згідно з яким психічна структура людини виявляється в єдності розумової діяльності, емоційно-почуттєвої та вольової сфер. Це передбачає: підвищення ролі занять ручною працею і ремеслами до рівня академічної галузі та використання широкого кола видів практичної діяльності (в'язання, вишивання, виготовлення іграшок, прядіння, ткацтво, шиття, гончарство, землеробство, будівництво тощо); висунення перед предметами циклу трудового навчання як навчальних (формування знань, умінь і навичок у різних галузях людської діяльності), так і розвивальних (інтелектуальний, емоційно-почуттєвий і вольовий розвиток дитини) цілей; міжпредметну інтеграцію та залучення елементів трудового навчання у процес вивчення інших дисциплін (природознавство, образотворче мистецтво, ліплення тощо).

Відзначено, що специфікою трудового навчання виступає також чітке співвіднесення освітнього процесу з віковими особливостями дитини та активна практична діяльність школярів.

Установлено, що трудове навчання у вальдорфській школі сприяє емоційно-ціннісному засвоєнню дитиною уявлень про навколишній світ і роль праці в ньому, розвитку тонкої моторики рук як основи інтелектуального розвитку дитини, формуванню морально-вольових, емоційних, соціальних якостей дитини, залученню дітей до продуктивної діяльності.

Ключові слова: вальдорфська школа, молодші школярів, трудове навчання, цілісний підхід, вікові особливості, практична діяльність.

Buzhyn O. V., Ionova O. V., Luparenko S. Ye. *The problem of primary schoolchildren's labour training in Waldorf school.* The problem of primary schoolchildren's labour training in Waldorf school is analyzed in the article. The relevance of the problem is due to the expediency of using Waldorf educational experience in the work of New Ukrainian school. It promotes the formation of schoolchildren's technological competence and development of person's creative basis.

The aim of the study is to reveal the peculiarities of primary schoolchildren's labour training in Waldorf school. The research methods are: a complex of general scientific methods (analysis, synthesis, generalization, systematization, classification, generalization).

It has been determined that the holistic approach is the specific feature of primary schoolchildren's labour training in Waldorf school. According to this approach, person's mental structure is shown in unity of intellectual activity, emotional and volitional spheres. It means raising the role of handicrafts to the level of academic field and the use of a wide range of practical activities (knitting, embroidering, making toys, spinning, weaving, sewing, pottery, agronomy, building etc.); setting both educational goals (formation of knowledge and skills in different fields of human activities) and developmental goals (child's intellectual, emotional and volitional development) for labour training subjects; interdisciplinary integration and involvement of elements of labour training in the process of learning other subjects (Nature Studies, Art, Modeling etc.).

It has been emphasized that clear correlation of the educational process with child's age characteristics and schoolchildren's active practical activities are the specific features of labour training, as well.

It has been identified that labour training in Waldorf school promotes child's emotional and value assimilation of ideas about the world around and the significance of labour in it, the development of fine motor skills of hands as a basis of child's intellectual development, the formation of child's moral-volitional, emotional and social qualities and children's involvement in productive activities.

Установлено, що трудове навчання у вальдорфській школі сприяє емоційно-ціннісному засвоєнню дитиною уявлень про навколишній світ і роль праці в ньому, розвитку тонкої моторики рук як основи інтелектуального розвитку дитини, формуванню морально-вольових, емоційних, соціальних якостей дитини, залученню дітей до продуктивної діяльності.

Key words: Waldorf school, primary schoolchildren, labour training, holistic approach, age peculiarities, practical activity.

Вступ. Реалізація Концепції «Нова українська школа» спрямована на формування у школярів ключових компетентностей для життя. Однією з визначених компетентностей є технологічна компетентність, тобто здатність

особистості до пізнання та зміни навколишнього світу з використанням засобів сучасних технологій, до застосування технологій для власної самореалізації, культурного й національного самовираження.

Провідну роль у формуванні технологічної компетентності відіграє початкова школа: адже саме з неї розпочинається розвиток зацікавленості різними видами практичної діяльності, культури праці та побуту, навичок раціонального використання природних матеріалів, практичного та творчого застосування традицій і сучасних ремесел, формування вмінь для створення виробу від творчого задуму до його втілення в готовий результат.

З огляду на це, особливої актуальності набуває питання вдосконалення якості трудового навчання молодших школярів.

Пошук нових підходів до розв'язання проблеми підвищення ефективності трудового навчання школярів передбачає аналіз напрямів вирішення цієї проблеми в зарубіжній педагогіці, зокрема у вальдорфській школі, яку ЮНЕСКО визнало школою XXI століття.

Аналіз психолого-педагогічних джерел свідчить про те, що світоглядно-філософські, психолого-педагогічні та дидактичні засади вальдорфської школи обґрунтовано Р. Штайнером – творцем антропософії та фундатором першої вальдорфської школи (Steiner, 1990-1992). Теорія та практика вальдорфської школи сьогодні широко досліджуються зарубіжними науковцями (Barz & Randoll, 2007; Dräger & Müller-Eiselt, 2015; Glöckler & Goebel, 2010; Hüttig, 2019; Karlgren, 1995; McAlice, 1994; Rittelmeyer, 2018; Wember, 2015).

Вітчизняними вченими узагальнено теоретико-методологічні засади вальдорфської педагогіки (Ionova, 1997), визначено тенденції становлення та розвитку вальдорфського руху в Україні (Ionova, Luparenko & Partola, 2021), розкрито соціально-педагогічні основи гармонізації виховного середовища дитини в діяльності вальдорфських шкіл (Mezentseva, 2019), висвітлено проблему розвитку пізнавальної активності (Luparenko, 2008), естетичного виховання (Ionova, 2020), формування інтелектуальних умінь (Partola, 2012), збереження фізичного та психічного здоров'я (Lukashenko, 2009) вальдорфських школярів.

Водночас питання трудового навчання молодших школярів вальдорфської школи не отримало цілісного висвітлення у вітчизняній психолого-педагогічній літературі.

Мета та завдання. *Мета дослідження* – розкрити особливості трудового навчання молодших школярів у вальдорфській школі.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано комплекс загальнонаукових методів (аналіз, синтез, порівняння, систематизація, класифікація, узагальнення), що стали основою для визначення ступеня

розробки проблеми, надало можливість простежити процес трудового навчання молодших школярів у вальдорфській школі та розкрити шляхи творчого використання ідей вальдорфської педагогіки в сучасній початковій школі.

Результати. Часто дослідники стверджують, що специфіка вальдорфських шкіл полягає в уроках мистецтва та праці, а також у спільних уроках рукоділля й ремесла для дівчаток і хлопчиків. Це однобічний погляд на проблему, оскільки вальдорфська педагогіка як система виховання й навчання спирається на певні антропологічні основи, тобто на розуміння сутності людини та законів її розвитку впродовж життя.

Як невід’ємний складник вальдорфської освіти трудове навчання школярів концептуально базується на низці ідей і підходів до виховання й розвитку людини, основним з яких є цілісний підхід до особистості. Згідно з цим підходом психічна структура людини виявляється в єдності та врегульованій взаємодії мислення, емоційно-почуттєвої сфери та вольової діяльності. Три складники психіки (душі) тісно пов’язані з усією тілесною організацією людини: розумова діяльність переважно спирається на нервово-почуттєву систему; емоційно-почуттєве життя – на ритмічну систему (систему органів дихання та кровообігу), вольова активність – на систему обміну речовин та органів руху (Steiner, 1992).

Вальдорфська педагогіка виходить із того, що всі три психічні сфери (мислення, почуття, воля), спираючись на відповідні фізіологічні системи, необхідно підтримувати й розвивати з раннього дитинства, проте об’єктом пильної уваги в перші сім шкільних років має бути розвиток переважно емоційно-почуттєвої сфери, фізіологічна основа якої – ритмічна система (система органів дихання та кровообігу).

З огляду на це, заняття ручною працею і ремеслами у вальдорфській школі мають таку ж значущість, як і загальноосвітні дисципліни. У зв’язку з чим перед цими дисциплінами, окрім навчальних цілей (формування знань, умінь, навичок у різних галузях людської діяльності), висувуються цілі, орієнтовані на повноцінний цілісний (інтелектуальний, емоційно-почуттєвий і вольовий) розвиток дитини (Zagvozdkin, 2005; Stockmeier & Steiner, 1995).

Зупинимося на цьому більш детально. Так, очевидною є значущість трудового навчання для вольового розвитку дитини. Практичні заняття (рукоділля, ремесла, домашнє господарство, городництво тощо), розвиток дрібної моторики рук активізують людину, підтримують і зміцнюють її вольові якості. Використання дитиною своїх вольових зусиль підсилює індивідуальне почуття «Я», розвиває здорову довіру до себе та своїх здібностей.

Важливим аспектом виховання вольової сфери особистості є практичність, доцільність роботи, що виконується дитиною, а також результат роботи,

закінченість виробу. У такий спосіб у школяра формуються терпіння, старанність, бажання й уміння доводити справу до кінця.

Руки займають положення між головою та ногами. Рухи та дії, що діти здійснюють і ритмічно повторюють на уроках трудового навчання, і сам процес постійного вправлення, побудований на виконанні відповідних віку завдань, мають позитивний вплив як на зміцнення волі й розвиток дрібної моторики рук, так і на розвиток основних пізнавальних процесів (мислення, увага, уява, мовлення).

Р. Штайнер, підкреслюючи вирішальне значення розвитку дрібної моторики дитини для її інтелектуального зростання, відмічав: «Чим менше тренують сам інтелект, чим більше надають можливості йому розвиватися з рухів рук, із художнього досвіду, тим краще... Наш інтелект формується не безпосереднім форсуванням інтелектуальної освіти... Усякий, хто незграбний у рухах кисті, незграбний і в мисленні – його думки й ідеї негнучкі, і навпаки, хто володіє нормальною рухливістю пальців, той наділений гнучкими думками та ідеями, здатний заглиблюватися в мудрість речей» (Steiner, 1995, p. 84).

Отже, завдяки урокам трудового навчання відбувається підготовка дитини до включення волі в розумовий процес, розвитку логічного мислення та здатності робити судження.

Не меншу значимість трудове навчання має й для розвитку емоційно-почуттєвої сфери дитини: формування художнього смаку, відчуття стилю, почуття краси, внутрішнього ставлення до прекрасного й потворного. З огляду на це, при виготовленні виробів, поряд з еколого-технологічними вимогами, велика увага приділяється художньо-естетичним аспектам. Так, у процесі створення рукотворних речей велику роль відіграє відчуття дитиною натурального матеріалу (бавовна, льон, вовна тощо), оскільки використання природних навчальних матеріалів, з одного боку, надає можливість розвивати адекватні тактильні відчуття, з іншого, – сприятливо впливає на емоційне відчуття дитини. Чільне місце посідають також такі навчальні елементи, як естетичне оформлення виробів, гармонійне сполучення кольорів, наявність тонких кольорових нюансів тощо.

Варто відзначити, що одним із головних принципів діяльності вальдорфської школи є практична спрямованість навчального процесу, що передбачає широкий спектр видів занять ручною працею та ремеслами.

Розглянемо більш детально зміст трудового навчання у вальдорфській школі, перед яким висуваються такі основні завдання: формування уявлень про навколишній світ і роль праці в ньому; ознайомлення з різноманітними природними матеріалами та їх обробкою; розвиток тонкої моторики рук;

розвиток вольових, моральних та емоційних якостей дитини; залучення дітей до творчої продуктивної діяльності (Programy, 2009).

В основі художніх завдань для всіх класів лежить принцип протилежностей: «верх – низ», «важкий – легкий», «світлий – темний», «внутрішнє – зовнішнє». Усі роботи, що виконуються як хлопчиками, так і дівчатами, ніколи не є самоціллю: вони покликані розвивати задатки та здібності дітей. Окрім цього, це такі вироби, яким завжди знаходиться застосування й які пробуджують розуміння соціальної значимості роботи інших людей.

Трудове навчання у початковій школі розпочинається з предмету «Рукоділля». У навчальній програмі цієї дисципліни можна виділити три основні напрями роботи: робота з нитками (зокрема вовною), тканиною та папером. Основний вид роботи відповідає певному року навчання дитини, а інші напрями роботи є частиною цілісного освітнього процесу впродовж навчального року. Наприклад, робота з папером у всіх класах, поступово технологічно ускладнюючись, спрямована, в основному, на підготовку до свят (виготовлення ліхтариків, орігамі, листівок, вітражів тощо).

Уроки рукоділля у вальдорфських школах починаються з в'язання на двох спицях, потім діти набувають навичок в'язання гачком. Уже в першому класі учні в'яжуть спицями невеликі речі (наприклад, прихватки), а в третьому класі – більш складні речі (шапки, джемperi тощо). Під час в'язання в молодших школярів розвиваються навички усвідомленого володіння обома руками, їх спритність і вправність. Окрім того, така діяльність, як зазначалося вище, стимулює розвиток розумових задатків дитини. Виконання таких виробів дає учням можливість зрозуміти доцільність їхньої роботи, для них стає очевидним зв'язок ручної діяльності з життям людини. Тому всі роботи дітей, починаючи з першого класу, мають конкретне практичне застосування.

Важливим завданням у першому класі є здійснення художнього переходу від гри до продуктивної діяльності. Цьому сприяє художньо-образне викладання, що відповідає потребам учнів молодшого шкільного віку в активній емоційно-вольовій діяльності та дозволяє уникати неприродної та шкідливої для дитини надмірної інтелектуалізації навчання. І саме за допомогою красивих і точних образів формується зацікавлене ставлення молодших школярів до праці.

У другому класі, коли учні вже набувають навичок рухової діяльності, відбувається розвиток домінуючої руки – за допомогою в'язання гачком. Другокласники виготовляють сітки-мішечки для взуття і м'ячів, серветки, виконують чергування «повітряних петель» і «стовпчиків», що певною мірою дозволяє гармонізувати темперамент дитини. Молодші школярі розробляють власні ескізи малюнку, навчаються працювати за схемою, підбирають нитки за

кольором. Великого значення набуває художнє оформлення виробів, що сприяє розвитку відчуття красивого в побуті та художнього смаку загалом.

У зв'язку з поступовим удосконаленням органів дихання у дитини відбувається активний розвиток рухової активності, з'являється бажання вивчати навколишній світ та вступити з ним у відносини. Тому завданням третього року навчання є відпрацювання техніки в'язання у створенні більш складного виробу, наприклад, шапки, де в самостійному виборі поєднання кольорів простежується індивідуальність кожної дитини.

У четвертому класі розпочинається вишивка «хрестиком», що потребує від учнів великої точності при виконанні. Притаманна вишивці симетрія, ритмічне виконання елементів упорядковує вольову сферу дитини, допомагає набутти впевненості в собі та своїх силах. Ця форма роботи відповідає особливостям самосвідомості дитини, її потребі в гармонії. Такий вид роботи допомагає дітям практично переживати абстрактні математичні поняття, зокрема такі, як дробі, симетрія тощо.

Поступово технології виготовлення виробів ускладнюються. У п'ятому класі (класична вальдорфська початкова школа охоплює перші п'ять класів) відповідно до вікових особливостей учнів з'являється техніка в'язання на п'яти спицях. Учні в'яжуть предмети одягу: шкарпетки, рукавички. Такі види роботи вимагають від молодших школярів орієнтації в просторі та точності виконання практичних дій і рухів, що стимулює власні сили кожної дитини, розвиває мислення, уяву та наполегливість.

Особливу увагу у вальдорфській школі приділяють інструментам, з якими працюють діти: їх вводять поступово. Наприклад, ножиці використовують тільки з четвертого класу, на відміну від традиційної школи, де з ножицями діти працюють уже з першого класу.

Широкий набір видів діяльності й матеріалів для роботи дозволяє розширити кругозір учнів і кожному розкрити свої індивідуальні здібності, що позитивно впливає на подальше навчання та сприяє усвідомленому вибору професії.

Навчальна програма вальдорфської школи побудована за принципом поступового ускладнення робіт, які виконуються учнями, коли освоєння нової технології здійснюється завдяки раніше набутим умінням і навичкам, що дозволяє дітям у повному обсязі засвоїти матеріал. Обов'язковою умовою при побудові програми є врахування вікових особливостей, орієнтація викладання на внутрішні закони розвитку дитини. Ураховуючи різний темп роботи школярів, у програмі передбачені паралельні види робіт, зокрема для тих, хто виконує завдання швидше.

Важливим аспектом вальдорфської освіти є також тісна взаємодія різних галузей викладання, інтегрування навчальних предметів, особливо на початковому етапі навчання. У зв'язку з чим уроки рукоділля частково включаються в тематику «головного уроку» (присвячено викладанню академічних дисциплін) та інтегруються в заняття «Образотворче мистецтво»: робота з рослинними формами (виготовлення аплікацій, гірлянд, сюжетних композицій на теми народних казок), а також ліплення з бджолиного воску тварин, персонажів байок тощо. Ці матеріали широко використовуються в початкових класах. Окрім того, тісний зв'язок уроків рукоділля з малюванням дає можливість дітям відчувати справжнє переживання кольору, яке дозволяє їм прийняти в себе дійсно живий світ. Знання про елементарну ремісничу діяльність, які учні отримують таким чином, інакше проявляються у виготовленні художніх виробів. Діти демонструють власний погляд на повсякденну дійсність, а не відтворюють уже готові шаблони.

Особливе значення для трудового навчання молодших школярів має вивчення епохи «Давні ремесла» у третьому класі, що передбачено навчальною програмою з предмету «Навколишній світ. Природознавство». На «головному уроці» молодші школярі знайомляться з традиційними народними ремеслами (гончарство, ткацтво, прядіння тощо), знаряддями праці, різноманітними виробничими процесами. Вивчення епохи «Давні ремесла» передбачає усвідомлення учнями взаємозв'язку речей у світі, залежності робочих процесів від природних процесів. Значна увага приділяється ознайомленню молодших школярів зі звичними речами та процесами з безпосереднього оточення, наприклад, із процесами землеробства. Так, знайомство з вирощуванням хліба відбувається за девізом: «із лану до столу», тобто діти проходять повний цикл: від посіву зерна до отримання буханця хлібу.

Восени діти зорюють невеличку ділянку землі маленьким плугом («конями» часто бувають самі школярі). Поле боронують і засівають зерном. Навесні, коли сходе сніг, діти спостерігають, як з'являються перші сходи. Коли зерно визріває, настає пора збору врожаю: зрізані серпом колосся провітрюють і обмолочують, потім зерно мелють. З отриманого борошна у шкільній пекарні діти випікають хліб. Такий підхід до вивчення навчального матеріалу надає учням можливість прослідкувати зв'язок людини та довкілля, використання людьми природних стихій (земля, повітря, вода, вогонь) у землеробстві (зерно кидають у землю; щоб воно проросло й визріло, необхідні дощ й сонячне тепло, а вітер висушує зерно) (Юнова, 1997).

Другим етапом вивчення давніх ремесел є будівництво – від плану до споруди готового будинку: приготування будівельного розчину, виготовлення цегли (просушування, обпалювання), закладка фундаменту, зведення стін,

столярство тощо. Коли будинок побудований, то робиться узагальнення, з якого діти розуміють, що їхніми помічниками знову були чотири елементи природи: земля дає пісок, воду, що необхідні для вироблення цеглини, повітря висушує цемент; вогонь загартовує цеглу тощо.

Повнота реалізації завдань трудового навчання неможлива без формування у дітей навчальної та трудової мотивації – найважливішого складника готовності до праці. У вирішенні цього завдання вчителів допомагають ігрові форми організації навчальної та трудової діяльності учнів (дидактичні ігри, розповідання історій, рольові ігри тощо). Особлива увага на уроках приділяється пальчиковим іграм, які виступають терапевтичним засобом і здатні регулювати емоційний стан дітей. У ритмічній частині уроку (активний початок заняття, покликаний підготувати школярів до продуктивного засвоєння знань) використовують також різноманітні вірші, пісні, лічилки, що дозволяє дітям краще підготуватися до спільної роботи.

Обговорення. Результати проведеного дослідження підтверджують висновки науковців про те, що у процесі трудового навчання школярі не тільки набувають різних трудових навичок, а й формуються душевно, розвиваючи рішучість, сміливість, здатність до концентрації, уміння довести справу до кінця, акуратність, почуття прекрасного тощо. На уроках діти розвиваються й інтелектуально, оскільки рухи, які діти здійснюють під час шиття, вишивання, плетіння, позитивно впливають на розвиток дрібної моторики рук, що, у свою чергу, стимулює розвиток пізнавальних процесів.

Уроки рукоділля дозволяють виробити необхідні душевні, фізичні та інтелектуальні якості школярів, які є актуальними для розвитку як дівчат, так і хлопчиків, тому дуже важливо, що навчально-пізнавальна діяльність у вальдорфській школі не диференціюється за гендерною ознакою.

У такому ж аспекті здійснюється й подальше трудове навчання в середніх і старших класах (робота з деревом і металом, екологічне садівництво, палітурна справа тощо). Через роботу в саду, обробку дерева й метала, гончарну справу тощо людина досягає диференціації своєї волі й реалізму в мисленні.

Висновки. З'ясовано, що характерними особливостями організації трудового навчання молодших школярів у вальдорфській школі виступають: цілісний підхід, що передбачає розвиток розумових здібностей, емоційно-почуттєвої та вольової сфери дітей через їхню власну діяльність; практична спрямованість навчального процесу; урахування вікових особливостей учнів, орієнтація викладання на внутрішні закони розвитку дитини; використання тільки натуральних матеріалів для роботи (віск, глина, дерево, мінерали, вовна тощо); широкий спектр видів практичної діяльності; основний вид роботи на

певному році навчання (інші напрямки роботи є доповненням до цілісного освітнього процесу).

Специфікою трудового навчання у вальдорфській школі є також процес поступового ускладнення робіт, що виконуються учнями. Освоєння нової технології здійснюється завдяки раніше набутим умінням і навичкам, що дозволяє дітям у повному обсязі засвоїти матеріал.

З огляду на вищезазначене, досвід трудового навчання молодших школярів у вальдорфській школі може бути доцільно залучений у діяльність Нової української школи.

ЛІТЕРАТУРА:

- Barz H., Randoll D. (Hrsg.). Absolventen von Waldorfschulen. Eine empirische Studie zu Bildung und Lebensgestaltung. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2007. 393 s.
- Dräger J., Müller-Eiselt R. Die digitale Bildungsrevolution. Der radikale Wandel des Lebens und wie wir ihn gestalten können. München: DVA, 2015. 240 s.
- Glöckler M., Goebel W. Kindersprechstunde. Ein medizinisch-pädagogischer Ratgeber. Stuttgart: Urachhaus, 2010. 670 s.
- Hüttig A. (Hrsg.). Wissenschaften im Wandel. Zum Oberstufenunterricht an Waldorschulen. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2019. 391 s.
- Kranich E.M. Die Vorbereitung eines Lehrers für die Freien Schulen. *Zeitschrift die Kunst der Erziehung*. 1969. № 11. S. 5-8.
- McAlice J. Waldorfpädagogik. *Kunst Wissenschaft und Lebenspraxis durch Anthroposophie*. Basel, 1994. S. 31-32.
- Rittelmeyer Ch. Digitale Bildung – ein Widerspruch. Erziehungswissenschaftliche Analysen der schulbezogenen Debatten. Oberhausen: Athena Verlag, 2018. 184 s.
- Steiner R. Erziehungskunst. Methodisch-Didaktisches (GA 294). Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1990. 216 s.
- Steiner R. Die Erziehungsfrage als soziale Frage (GA 296). Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1991. 128 s.
- Steiner R. Allgemeine Menschenkunde als Grundlage der Pädagogik (GA 293). Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1992. 256 s.
- Wember V. Die fünf Dimensionen der Waldorfpädagogik im Werk Rudolf Steiners. Tübingen: Stratosverlag, 2015. 321s.
- Ионова Е. Н. Вальдорфская педагогика: теоретико-методологические аспекты : монография. Х. : Бизнес-Информ, 1997. 300 с.
- Іонова О.М. Питання естетичного виховання особистості у вальдорфській школі. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський зб. наук. пр. молодих учених*. Дрогобич: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2020. Вип. 28. Т. 2. С. 120-125. URL : http://www.aphn-journal.in.ua/archive/28_2020/part_2/28-2_2020.pdf (дата звернення: 10.09.2021).
- Іонова О.М., Лупаренко С.Є., Партола В.В. Тенденції становлення та розвитку вальдорфського руху в Україні. *Теорія та методика навчання та виховання*. зб. наук. праць. Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2021. Вип.50. С.75-86. URL : <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/methodics/article/view/3505> (дата звернення: 09.09.2021).
- Карлгрен Ф. Воспитание к свободе: [пер. с нем.]. М.: Парсифаль, 1995. 2-е изд. 272 с.

- Лукашенко О. М. Проблема збереження здоров'я молодших учнів у вальдорфській педагогіці: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» Х., 2009. 20 с.
- Лупаренко С. Є. Розвиток пізнавальної активності молодших школярів засобами вальдорфської педагогіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. педаг. наук: спец. 13.00.09 «Теорія навчання». Х., 2008. 20 с.
- Партола В. В. Проблема формування інтелектуальних умінь молодших школярів у навчальному процесі Вальдорфської школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Х., 2012. 20 с.
- Програми для вальдорфських шкіл України: 1-9 кл. / МОН України, ІАО, АБІ України. К. : Генеза, 2009. 512 с.
- Учебные программы вальдорфских школ / под ред. В.К. Загвоздкина. М. : Народное образование, 2005. 528 с.
- Штайнер Р. Духовное обновление педагогики: [пер. с нем.]. М.: Парсифаль, 1995. 2-е изд. 256 с.
- Штокмайер К., Штайнер Р. Материалы к учебным программам вальдорфских школ: [пер. с нем. изд-ва «Парсифаль»]. М.: Парсифаль, 1995. 416 с.

REFERENCES:

- Barz, H., & Randoll, D. (2007). *Absolventen von Waldorfschulen. Eine empirische Studie zu Bildung und Lebensgestaltung*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften (in German).
- Dräger, J., & Müller-Eiselt, R. (2015). *Die digitale Bildungsrevolution. Der radikale Wandel des Lebens und wie wir ihn gestalten können*. München: DVA (in German).
- Glöckler, M., & Goebel, W. (2010). *Kindersprechstunde. Ein medizinisch-pädagogischer Ratgeber*. Stuttgart: Urachhaus (in German).
- Hüttig, A. (2019). *Wissenschaften im Wandel. Zum Oberstufenunterricht an Waldorschulen*. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag (in German).
- Ionova, O. (2020). Pytannia estetychnoho vyhovannia osobystosti u valdorfskiy shkoli [The problem of aesthetic education of personality in Waldorf school]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk (Humanity Science Current Issues)*, 28(2), 120-125. URL : http://www.aphn-journal.in.ua/archive/28_2020/part_2/28-2_2020.pdf (in Ukrainian).
- Ionova, Ye. (1997). *Valdorfskaia pedagogika: teoretiko-metodologicheskiye aspekty [Waldorf Pedagogy: theoretical-methodological aspects]*. Kharkov : Business-Inform (in Russian).
- Ionova, O., Luparenko, S., Partola, V. (2021). Tendentsii stanovlennia ta rozvytku valdorfskoho ruhu v Ukraini [The tendencies of formation and development of Waldorf movement in Ukraine]. *Teoriia ta metodyka navchannia ta vyhovannia*, 50, 75-86. URL : <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/methodics/article/view/3505> (in Ukrainian).
- Karlgren, F. (1995). *Vospitaniye k svobode [Education for freedom]*. Moscow : Parsifal (in Russian).
- Kranich, E.M. (1969). Die Vorbereitung eines Lehrers für die Freien Shulen. *Zeitschrift die Kunst der Erziehung*, 11, 5-8 (in German).
- Lukashenko, O. M. (2009). *Problema zberezhenia zdorovia molodshykh uchniv u valdorfskiy pedagogitsi* [Problem of maintaining health in young learners in Waldorf pedagogy]. (Abstract of candidate's thesis, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University). Kharkiv, Ukraine (in Ukrainian).
- Luparenko, S. Ye. (2008). *Rozvytok piznavalnoi aktyvnosti molodshykh shkoliariv zasobamy valdorfskoi pedahohiky* [Development of Junior Pupils' Cognitive Activity by Means of Waldorf Pedagogy]. (Abstract of candidate's thesis, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University). Kharkiv, Ukraine (in Ukrainian).
- McAlice, J. (1994). *Waldorfpädagogik. Kunst Wissenschaft und Lebenspraxis durch Anthroposophie*. Basel, Switzerland, 31-32 (in German).

- Partola, V. V. (2012). *Problema formuvannia intelektualnyh umin molodshyh shkoliariv u navchalnomu protsesi valdorskoï shkoly* [The problem of forming the intellectual skills of junior pupils in the learning process of Waldorf school]. (Abstract of candidate's thesis, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University). Kharkiv, Ukraine (in Ukrainian). *Programy dlia valdorskuh shkil Ukrainy: 1-9 kl. [Programs for Waldorf schools in Ukraine: grades 1-9]*. (2009). Kyiv : Geneza (in Ukrainian).
- Rittelmeyer, Ch. (2018). *Digitale Bildung – ein Widerspruch. Erziehungswissenschaftliche Analysen der schulbezogenen Debatten*. Oberhausen: Athena Verlag (in German).
- Steiner, R. (1992). *Allgemeine Menschenkunde als Grundlage der Pädagogik (GA 293)*. Dornach: Rudolf Steiner Verlag (in German).
- Steiner, R. (1990). *Erziehungskunst. Methodisch-Didaktisches (GA 294)*. Dornach: Rudolf Steiner Verlag (in German).
- Steiner, R. (1991). *Die Erziehungsfrage als soziale Frage (GA 296)*. Dornach: Rudolf Steiner Verlag (in German).
- Steiner, R. (1995). *Duhovnoie obnovleniie pedagogiki [Spiritual renewal of pedagogy]*. Moscow: Parsifal (in Russian).
- Stockmeier, K., Steiner, R. (1995). *Materialy k uchebnym programmam valdorskih shkol [Materials for training programs of Waldorf schools]*. Moscow : Parsifal (in Russian).
- Wember, V. (2015). *Die fünf Dimensionen der Waldorfpädagogik im Werk Rudolf Steiners*. Tübingen: Stratosverlag (in German).
- Zagvozdkin, V. (ed.), et al. (2005). *Uchebnyie programmy valdorskih shkol [Training Programs of Waldorf Schools]*. Moscow : Narodnoie obrazovaniie (in Russian).

Інформація про авторів:

Information about the authors:

Бужин Оксана Вікторівна:

<https://orcid.org/0000-0003-2832-0471>
аспірант кафедри освітології та інноваційної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна 61166

e-mail: buzhynka3582@gmail.com

Іонова Олена Миколаївна:

<http://orcid.org/0000-0002-9306-5553>,
доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і методики викладання природничо-математичних дисциплін у дошкільній, початковій і спеціальній освіті, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна 61166

e-mail: elenaionova25@ukr.net

Лупаренко Світлана Євгенівна:

<http://orcid.org/0000-0002-3111-5340>,
доктор педагогічних наук, доцент,

Buzhyn Oksana Viktorivna:

<https://orcid.org/0000-0003-2832-0471>
PhD student at the Department of Educology and Innovative Pedagogy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Valentynivska street, 2, Kharkiv, Ukraine 61166

e-mail: buzhynka3582@gmail.com

Ionova Olena Mykolaivna:

<http://orcid.org/0000-0002-9306-5553>,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Theory and Methodics of Teaching Natural-Mathematical Disciplines in Preschool, Primary and Special Education, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Valentynivska street, 2, Kharkiv, Ukraine 61166

e-mail: elenaionova25@ukr.net

Luparenko Svitlana Yevhenivna:

<http://orcid.org/0000-0002-3111-5340>,
Doctor of Pedagogical Sciences, Associate

професор кафедри освітології та
інноваційної педагогіки,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди, вул.
Валентинівська, 2, м. Харків, Україна 61166

e-mail: svetlana.luparenko@gmail.com

Professor, Professor of the Department of
Educology and Innovative Pedagogy,
H. S. Skovoroda Kharkiv National
Pedagogical University, Valentynivska street,
2, Kharkiv, Ukraine 61166

e-mail: svetlana.luparenko@gmail.com

Цитуйте цю статтю як: Бужин О. В., Іонова О. М., Лупаренко С. Є. Питання трудового навчання молодших школярів у вальдорфській школі. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2021. № 51. С. 44–56.
DOI: 10.34142/23128046.2021.51.02

Дата надходження статті до редакції: 20.09.2021
Стаття прийнята до друку: 01.10.2021